

писи. Не сподобалась яка-небудь стаття чи книга, і ЦК КПРС, ЦК КПУ, обкоми, місткоми, райкоми влаштували "показові головомійки" журналістам та видавцям.

У 1967 р. проведено ознайомлення Державним комітетом Ради Міністрів УРСР по охороні природи зі станом видавничої літератури по охороні природи показало, що в УРСР ця робота ніким не координується [13, арк. 10]. У цьому ж році було опубліковано книгу "Охороняймо природу", що була збірником законів, постанов і положень з охорони природи в УРСР обсягом 12 друкованих аркушів і тиражем у 2 тис. примірників. Всі нормативно-правові документи, що стосувались охорони природи друкувались у цьому збірнику [13, арк. 13].

Згідно з довідкою про стан з виданням літератури в УТОП на 1968 рік, у розробці відділу по масовій та видавничій роботі Державного комітету Ради Міністрів УРСР з охорони природи перебували наступні рукописи: 1) "Клуб юних біологів"; 2) книга Скородумова "Довідки по боротьбі з ерозією ґрунтів"; 3) Корнєєва "Червень – місяць тиші"; 4) Мунтяна "Охорона природи та естетичне виховання людини". У видавництві "Урожай" також перебували плакат про захист річок, 5 плакатів у видавництві "Молодь" про охорону птахів, книги Полічковського "Про діяльність природоохоронних об'єктів", Федоренка "Хімія і природа" [13, арк. 17].

28 серпня 1970 р. українська республіканська газета "Робітнича газета" опублікувала критичну статтю письменників Л.Леонова та Б.Рябініна "Заповідний – означає недоторканий" [1, с. 75], де не називаючи прізвищ, критикувалась звичка керівних чиновників полювати у заповідниках. А вже 4 вересня 1970 року під керівництвом секретаря Лутака відбулось засідання Політбюро ЦК КПУ, на якому було прийнято постанову "Про помилки та неправильні виступи "Робітничої газети", покрано керівництво газети та керівника Держкомприроди УРСР Б.Вольтовського, до якого журналісти звертались

за консультацією [3, с. 24]. Далі вже й самі журналісти все частіше відмовляли авторам у публікації критичних матеріалів на екологічну тему.

Таким чином, можна сказати, що др. пол. 1940-их – поч. 1970-их років – це час, коли в суспільній свідомості одночасно існували та конкурували за вплив дві діаметрально протилежні ідеї. Одну, народжену на перетині двох віків, у висококультурному середовищі пропагандувала небагаточисельна і найкраща частина інтелігенції – вчені, письменники, журналісти, вчителі, робітники природоохоронних сфер. Іншу, що з'явилась ще під час лихоліття 1930-40-х років серед байдужих до проблем охорони природи, продажних і людей-невігласів, головним чином охоплених жадобою влади або мрії про неї. Саме такою хиткою рівновагою в цей період і пояснюється обмеженість методів і форм природоохоронної пропаганди: статті в пресі, лекції, музеї. Природоохоронна пропаганда, як метод охорони природи, ще довго була представлена сама собі, а якщо і розвивалась, то окремими ентузіастами "всліпу".

1. Боре́йко В.Е. Записки природоохранника. – К., 2000. 2. Боре́йко В.Е. История движения студенческих природоохранных дружин Украины в документах и воспоминаниях. – К., 2000. 3. Боре́йко В.Е. История охраны природы Украины (X век – 1980 г.). Т.2. – К., 1997. 4. Боре́йко В.Е. Пути и методы природоохранной пропаганды. – К.: КЭКЦ, 1996. 5. Боре́йко В.Е. Словарь деятелей охраны природы. 2-е изд. доп. – К., 2001. 6. Коцур Н. В Украинском обществе охраны природы. – Новосибирск, 1963. 7. Рильський М. Природа і література. – К., АН УРСР, 1960. 8. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 5. 9. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 8. 10. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 9. 11. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 10. 12. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 17. 13. ЦДАВО. – Ф. 4778. – Оп. 1. – Спр. 65. 14. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 72. 15. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 77. 16. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 84. 17. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 94. 18. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 108. 19. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 126. 20. ЦДАВО. – Ф. 4698. – Оп. 1. – Спр. 412.

Надійшла до редколегії 14.03.12

М. Казьмирчук, канд. іст. наук

ВИКОРИСТАННЯ ПРАЦІ НЕПОВНОЛІТНІХ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1861 – 1917 рр.)

Автор аналізує становище дітей та підлітків на фабриках і заводах Київської губернії, вивчає законодавче оформлення експлуатації дитячої праці буржуазією пореформеного періоду.

The author analyses the situation about children and teenagers on factories and plants of Kyiv gubernya, also the author investigates bourgeoisie's official registration of the legislation for exploitation of children's work after reformation period.

Уявлення про дитинство наприкінці XIX – на початку XX ст., яким воно має бути, було досить розмите. Ще первісні люди мали ініціації, за якими визначалася вікова межа – перехід до іншої вікової і статусної категорії, із її правами та обов'язками. Наприкінці XIX ст. "дитинство" отримало нове визначення, завдяки розвитку капіталізму в Російській імперії, де почали продавати все, включаючи працю дітей та підлітків. Особливо яскраво проблема "втраченого дитинства" проявлялася у економічно розвинутій Київській губернії, де постало багато потужних заводів і фабрик, якими управляла новосформована верства – буржуазія. Так, за даними на 1880 р. у Київській губернії нараховувалося 327 фабрик і заводів, 9473 робітників, а прибутки від виробництва сягали 26 млн. руб. і були найбільшими з поміж губерній Південно-Західного краю [6, арк. 17-17зв.].

Проблема використання праці підлітків та неповнолітніх на фабриках і заводах Київської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. не висвітлювалася вітчизняними та зарубіжними дослідниками. Тому метою даної статті є розкриття проблем пов'язаних із "втраченим дитинством" пореформеного періоду на

прикладі використання дитячої праці на підприємствах Київської губернії.

Традиційні сімейні цінності у кожного окремого стану Київської губернії були різні. Діти духовенства готувалися посісти парафію батька, вчилися і мали можливість заробляти викладацькою працею [1, с. 9, 13, 17]. Діти заможних дворян, вважалися продовженням шляхетного роду, мали широкий вибір навчальних закладів, безхмарне майбутнє та достатньо часу, аби безтурботно його проводити. У селян діти сприймалися як помічники, у яких вони бачили сенс свого життя [2, с. 478, 481, 483]. Проте траплялися й виключення із правил, коли родина не могла прогодувати велику кількість дітей через малий сімейний бюджет, тоді вони змушені були забути про дитинство та працювати як дорослі. У сім'ях робітників, буржуазії та міщан часто використовували працю власних дітей.

У Київській губернії, як і загалом по Російській імперії правоздатність залежала від віку і статі. Так, цивільне законодавство кінця XIX ст. надавало фізичній особі повну майнову дієздатність з моменту досягнення нею 21 року (ст. 213 Зводу законів цивільних, видання

1887 р.), на обсяг дієздатності особи впливала стать, проте щодо працездатності закон був на боці капіталістів. Чисельною соціально незахищеною групою на заводах і фабриках за віковими та статусними відмінностями стали неповнолітні діти, яких називали "напівробітниками". Наприкінці XIX ст. у офіційних джерелах робітників поділяти на робітників (чорнороби, майстри, службовці) і напівробітників. До категорії напівробітників відносилися юнаки та дівчатка до 18 р., які одержували менші зарплати, мали гірші умови життя та харчування [14, арк. 23]. Згідно "Устава горного" від 1857 р. "дети мужского пола нижних и рабочих чинов до пятнадцатилетнего возраста называются малолетками, с пятнадцати до восемнадцати лет подростками. Принадлежа заводскому ведомству, они по рождению вносятся в общий список заводских людей и с восьми лет поступают в заводские школы. По выходе из школы, малолетки оказавшие лучшие успехи, определяются к занятиям по письменной и искусственной части, а прочие до 15 лет помогают семействам... и в случае нужды употребляются в работу, с тем однако, чтобы работа сия была легкой, дневной и продолжалась не более восьми часов в сутки. Подростки, исполняя заводские работы по достижении 18 лет перечисляются в разряд полных работников и с сего времени начинают действительную службу" [6, арк. 10]. Використання дитячої праці, дозволяло підприємцям менше платити, економлячи на їхньому утриманні при рівній експлуатації та однакових умовах із іншими дорослими чорноробами.

13 жовтня 1879 р. розпочалася робота над створенням законодавства щодо обмеження праці неповнолітніх та встановлення нагляду за їхньою шкільною освітою [4, арк. 4, 6]. 30 грудня 1881 р. товариш міністра фінансів М. Х. Бунге клопотав про дозвіл внести на розгляд Державної Думи пропозицію щодо обмеження дитячої праці на підприємствах [9, арк. 87, 88зв.]. Тільки у 1882 р. на Наддніпрянщині були видані "Правила по роботу малолетних на фабриках, заводах і мануфактурах", за якими заборонялася праця на промислових заводах дітей до 12 років, а підліткам від 12 до 15 років дозволялося працювати не більш як вісім годин на добу, "не включая времени потребного на завтрак, обед и ужин, посещение школы и на отдых" [14, арк. 37, 61, 62]. При цьому робота неповнолітніх не мала продовжуватися більш як чотири години підряд, а також не повинна була продовжуватися "между девятью часами вечера и пятью часами утра, а также в воскресные и высокаторжественные дни". До того ж власники заводів та фабрик були зобов'язані дітям, які не мали свідоцтва про закінчення однокласного училища, надавати можливість відвідувати школи не менше 3 годин щоденно або 18 годин на тиждень [6, арк. 3, 5]. Неповнолітніх заборонялося використовувати на шкідливих або виснажливих виробництвах, перелік яких повинен був бути затверджений Міністерствами фінансів та внутрішніх справ. За порушення правил підприємцям загрожували значні штрафи [5, арк. 14].

У 1883 р. було вирішено встановити "для надзора за исполнением" особливу інспекцію промислової зони, яку передбачалося поділити на округи та встановити посади головного та підзвітних йому інспекторів. Вона мала підпорядковуватися Міністерству фінансів та Департаменту торгівлі і мануфактур. Було запропоновано створити Київський округ для нагляду за неповнолітніми, куди входили Київська, Волинська, Подільська та Харківська губернії. Проте введення у дію цих законів було тимчасово призупинено на два роки. Натомість відзначалося, що "изданный закон о работе малолетних, имеющий главное значение для фабричного рабо-

чего населения, которое он может поставить в самое тяжелое положение, представляет равным образом значительное стеснение и для промышленности. Поэтому применение этого закона, если введение его уже найдено необходимым, требует крайней осторожности и строгой постепенности". Введення цього закону без попереднього ознайомлення, на думку урядовців, могло викликати "неоспоримо большие замешательства", а тому було дозволено: "1) допускать в случае надобности к работам на заводах фабри, мануфактур таких малолетних, которые имеют не менее 10 лет; 2) разрешить малолетним от 12 до 15 лет ночную работу в тех промышленных предприятиях, в которых сие по роду производства оказывается необходимым и не может причинить вреда здоровью малолетних, с тем однако ограничением, чтобы ночная работа продолжалась не более 4 часов в сутки; 3) распространять это узаконение на те промышленные предприятия, к которым применение оного признано будет возможным и полезным. По истечению двухлетнего опытного срока, представить на уважение Государственного совета окончательного заключения" [6, арк. 4-6, 19, 35, 36]. Урядовці протягом року мали встановити кількість неповнолітніх на певних заводах, їх потребу в навчанні та розмір внесків фабрикантів для влаштування шкіл. Після цього почалося жваве обговорення власниками заводів законопроектів, де переважна більшість обурювалася фінансовими витратами на шкільну справу. Дехто почав запитувати, чи не потрібно буде турбуватися ще й за успіхи неповнолітніх у осягненні шкільної грамоти, або чи не треба буде конвоювати неповнолітніх до шкіл та назад на заводи. Однак "полное разрешение вопроса по мнению Департамента было недостижимо в то время. Все согласились, что заводчики должны организовать работу малолетним так, чтобы не препятствовать посещать школу, и нести расходы по содержанию начальных училищ для малолетних рабочих" [6, арк. 6].

Виникали також проблеми із наглядом за виконанням та додержанням закону про неповнолітніх. Виникали й резонні зауваження, що "6 часов к ряду машинной работы вредны взрослому, не то что ребенку, к тому же еще более изнурительно после изнурительной работы идти в школу, где сидеть еще 2 часа. Нельзя представить это хорошим порядком ни для вечерней, ни для дневной смены. Поэтому 4 часа это максимум, а лучше 3 часа". Крім того, Московське відділення Департаменту торгівлі та мануфактур відзначало, що переважна більшість сімей "только и выживают за счет малолетних", а "сироты работают при легких работах могут остаться без средств к существованию". Фабриканти переконували, що законопроект абсолютно нерéalний для виконання, вноситиме безлад та зайві розтррати, дозволятиме відмовитись від використання праці дітей, що приведе до розорення багатьох сімей та невдоволення. До Міністерства фінансів посипалися прохання про відстрочку, тому у 1883 р. воно відклало введення в дію закону про неповнолітніх до 1 червня 1884 р. [6, арк. 39, 55-70].

За законом від 1 червня 1884 р. збуло заборонено використовувати працю жінок та неповнолітніх в нічну зміну [7, арк. 3]. Законодавство продовжувало активно розроблятися і у 1885 – 1898 рр. [10, арк. 14]. Проте ці поодинокі заборони підприємці обходили дуже швидко. Вже у 1899 – 1901 рр. було порушено справу про допущення на роботу до фабрик неповнолітніх [8, арк. 3].

Так, у 1883 – 1884 рр. в містечку Мотижині Київської губернії євреї Аврум Фердман для роботи в економії, яку він орендував у генерала Савицького з 1875 р., наймав селянських дітей 15-ти років і "примушував працювати

від сходу і до заходу сонця". Платив їм по 10 – 20 коп. Давав відпочинку на день лише 2 години [12, арк. 2-4].

Найменші зарплати у напівробітників були на тютюнових фабриках, де використовувався переважно дитяча праця, зокрема дівчаток. Так, на тютюновій фабриці Соломона Когена у Києві, крім 20 майстрів і 45 майстринь, також працювали 9 хлопчиків і 20 дівчаток, які отримували по 5 руб. на місяць. На іншій київській фабриці братів Коген використовувалася праця 8 хлопців та 32 дівчат 12 – 14 років, яким платили від 1 до 3 руб. На київській тютюновій фабриці Згурії працювало 38 робітників: 5 чоловіків, 12 жінок, 3 помічника і 18 неповнолітніх, неграмотних дівчаток від 13 до 14 років. Неповнолітні знаходилися у папіросному відділенні, як являли собою підвальні та сирі приміщення із спертим повітрям. За свою важку і шкідливу роботу вони отримували від 3 до 5 руб. на місяць. Київська тютюнова фабрика Егіза мала 160 робітників, з яких була 21 дівчина 12 – 14 років. Всі неповнолітні були неграмотні і отримували від 2 до 5 руб. на місяць [14, арк. 22, 29зв., 30]. За таку малу зарплату неповнолітніх затримували постійно на лишні півтори години, у шкідливих умовах вони працювали понаднормово без справедливої доплати і надбавки [14, арк. 61, 62зв., 63]. Робота на тютюнових фабриках і заводах була шкідливою особливо для напівробітників. Так, для жінок вона загрожувала бездітністю та високим процентом смертності немовлят. Вже на початку ХХ ст. показник смертності немовлят у Київській губернії був доволі високий – від 22 до 26 % [3, с. 179].

Мізерними для тогочасних умов були заробітні плати напівробітників на цукрових заводах. Так, на Кисельовському цукровому заводі Звенигородського повіту робітникам платили по 6 руб. на місяць, а напівробітники отримували за спеціально складеним списком. 10 напівробітників отримували по 4 руб. на місяць, а їхній задаток становив 5 руб. 22 жінки мали кращі умови – по 25 коп. за зміну на своїх харчах [14, арк. 131зв.]. За умовами робітників із села Степанці з підпрядником Рувінським "Робітники наймаються на завод з 1 вересня і до кінця виробництва, за 30 робочих днів отримують по 7 руб., а напівробітник по 4,5 руб." [13, арк. 91].

Товариство Лебединського цукрового пісочного заводу, що розташовувалося у Чигиринському повіті, утримувало 290 робітників і 64 напівробітників, з них – 33 жінки. На рафінадному заводі Товариства працювало 337 робітників і 87 напівробітників, з яких було 50 жінок [14, арк. 138 зв.]. На цукровому пісочному заводі зарплата становила по 7 – 9 руб. на місяць, а на рафінадному платили по 7 – 12 руб. [16, арк. 3зв.]. На цукровому заводі Цибулевського Товариства Липовецького повіту за усними договорами працювали у 2 зміни 18 жінок, які отримували за роботу по 5 – 6 руб. на місяць. Неповнолітні (60 осіб) на цьому ж заводі отримували по 5 – 8 руб. місяць [15, арк. 97зв., 98]. На цукровому заводі Київського Товариства, де працювало 50 осіб прислуги (кучера, сторожі, артільні кухарі та кухарки), в тому числі 10 жінок, які отримували по 5 руб. на місяць, а 70 жінок – по 7 руб 50 коп. на місяць, з умовою, якщо вони найматимуться на 2-й рік, то зарплата їхня зросте до 8 руб. [13, арк. 26 зв., 27 зв.]. Цукровий завод О. І. Лопухіної при селі Матусов Черкаського повіту під управлінням директора Людвіга Філіповича Цержбовського з 280 робітників на зміні, допускало 16 напівробітників і 10 жінок, які отримували по 5 руб. на місяць на своїх харчах [14, арк. 141 зв.]. На Махорінецькому цукровому заводі Товариства при селі Ізюлахські Махариці Бердичівського повіту працювало 8 жінок, заробляючи по 4,5 руб. на місяць і харчі [13, арк. 54 зв., 64]. Топоровський цукровий завод утримував 340 робіт-

ників, 60 напівробітників, з яких було 40 жінок. Робітники отримували завдаток від підпрядника у розмірі від 6 до 10 руб. [17, арк. 53зв.]. Саліванський цукровий завод мав 406 робітників, з них 75 напівробітників [17, арк. 56 зв.], а Синявський цукровий завод на 2-х денних змінах утримував 397 робітників, з яких 46 напівробітників і 8 жінок [17, арк. 57]. На Пивецькому цукровому заводі Романовського товариства Канівського повіту працювало 165 робітників і 55 напівробітників, з них 35 жінок на 2-х змінах [16, арк. 118].

На Смілянському заводі дівчата та напівробітники отримували по 30 – 35 коп. за 9-ти годинний робочий день, але це були виключно діти майстрових та робітників, жили разом із батьками на квартирах [11, с. 101]. Значною був показник напівробітників на приватновласницьких заводах. На Трошинському цукровому заводі графа Н. А. Шембека у Канівському повіті на 2-х змінах працювало 100 робітників, 40 жінок вільнонайманих і немісцевих. Степаницький цукровий завод спадкоємців Бернарда Адельштейна у тому ж повіті, під управлінням директора і управляючого В. О. Васильєва, найняв підпрядника, який завербував 133 робітника, з них 80 за контрактом, що проживали в казармах. Із всієї кількості завербованих на роботи було 20 напівробітників, з яких 10 жінок [16, арк. 121, 123]. Поташанянський цукровий завод графа Бутурліна Канівського повіту утримував 350 робітників на 2-х змінах, з них 140 напівробітників та 60 жінок [16, арк. 127]. Лучанський цукровий завод Молодецької, орендований у графа Германа Горнштейна у Таршанському повіті наймав на роботу 332 робітники, які працювали на 2-х змінах, з них 40 напівробітників і 12 жінок [16, арк. 131].

Інші показники також переконують в тому, що кількість напівробітників на цукрових заводах була значною. У Звенигородському повіті на трьох заводах працювала значна кількість жінок і неповнолітніх. На Почанінському цукровому заводі Преснухіної із 368 робітників, 24 були напівробітниками, з яких 12 жінок [16, арк. 133]. На Бужанському цукровому заводі графа А. Потоцького із 327 робітників, 24 були напівробітниками, з них 4 жінки [16, арк. 135]. Ольховецький цукровий завод графа А. А. Потоцького, працюючи завдяки 374 робітникам, із їхньої кількості 36 напівробітникам і 12 жінкам [16, арк. 138].

Найбільш показовим серед приватновласницьких цукрових заводів є зразковий Смілянський цукровий завод графів Бобринських у Черкаському повіті, на який з 453 робітників на 2-х змінах, наймалося 100 напівробітників (85 жінок). На зарплаті цій категорії робітників заводське керівництво нещадно економило. Так, напівробітники отримували по 25 коп. на тиждень, а деякі по 15 коп. і харчування [14, арк. 158, 158зв.]. На Капітановському цукровому заводі графів Бобринських у Чигиринському повіті під управлінням директора І. Гагаринського було найнято 264 робітника на 2 зміни, з яких 52 напівробітника і 34 жінок [16, арк. 1].

Цукрові заводи часом заключали контракти із вербувальниками, де вказувалася точна цифра напівробітників, яку допускалося наймати. Так, конторою цукрового заводу при містечку Степанцях Канівського повіту було найнято 49 робітників і 22 напівробітника, а підпрядник 2-ї гільдії купець Рувінський завербував ще 125 осіб. За умовами заводу з підпрядником відзначалося: "Доставити на всі роботи 150 осіб робітників та напівробітників. 125 повинні бути робітниками, а інші напівробітники: 5 жінок і 20 підлітків..." [13, арк. 87зв., 88 зв.]. Підпрядник отримав по 25 руб. на місяць однаково за робітника та напівробітника [16, арк. 123 зв.]. Саме з огляду на вік неповнолітнім виплачували зарплату [13,

арк. 68зв.]. Прицьковський цукровий завод Кисельовського Товариства при селі Великі Прицаки Каневського повіту видавав своїм робітникам завдатки по 12 руб., на дорогу 2 руб. та на паспорт 60 коп., на мило у місяць по 12 коп. Загалом, на заводі працювало на 2-х змінах 222 робітників і 68 напівробітників, з яких 50 жінок. Напівробітникам платили 5 – 7 руб. на місяць [16, арк. 115зв., 117].

Отже, у промислово розвинутій пореформеній Київській губернії використання дитячої праці було звичним явищем. Стани міщан, робітників та селян змалечку привчали дітей до посиленої праці, адже сім'ї того часу були великими, а сімейні бюджети маленькими. Незважаючи на те, що за законами Російської імперії працездатний вік настав достатньо пізно, у 21 рік, майже всі передові промислові підприємства Київщини використовували дитячу працю. Спроби змінити цю ситуацію, надати законам дієвості ні до чого не призвели. Дітей використовували на шкідливих тютюнових фабриках та цукрових заводах, де, навіть, дорослі не витримували фізичного навантаження. Категорія жінок-робітниць, неповнолітніх працівників та дітей отримала визначення напівробітни-

ків, яким в половину менше платили та годували, але використовували їхню понаднормову працю, не пускали на навчання, виставляли великі штрафи.

1. Адрес-календарь личного состава Киевской епархии, с алфавитным списком протоиереев и священников за 1900 год. – К.: Типография А. Давиденко, 1890.
2. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія [другої половини XIX – початку XX ст.] / Присяжнюк Юрій Петрович. – Черкаси: Вертикаль, 2007.
3. Рашин А. Г. Население России за 100 лет (1811 – 1913 гг.) / Рашин Адольф Григорьевич / Под ред. С. Г. Семашко. – М., Госстатиздат, 1956.
4. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1784.
5. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1786.
6. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1790.
7. РДІА. – Ф. 20. – Оп. 2. – Спр. 1794 а.
8. РДІА. – Ф. 23. – Оп. 13 – Спр. 103.
9. РДІА. – Ф. 40. – Оп. 1. – Спр. 33.
10. РДІА. – Ф. 40. – Оп. 1. – Спр. 37.
11. Смела. Краткое статистико-экономическое описание имений заводов графов Льва Алексеевича, Алексея, Андрея и Григория Андреевичей Бобринских в Киевской губернии, для всероссийской Выставки 1913 года в Киеве / Сост. В. Головня. – К.: Типография Р. К. Лубковского, 1913.
12. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 536. – Спр. 52.
13. ЦДІАК України. – Ф. 574. – Оп. 1. – Спр. 6.
14. ЦДІАК України. – Ф. 574. – Оп. 1. – Спр. 64.
15. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 2.
16. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 4.
17. ЦДІАК України. – Ф. 575. – Оп. 1. – Спр. 5.

Надійшла до редколегії 14.03.12

Р. Конта, канд. іст. наук, доц.

ЕТНОЛОГІЧНА НАУКОВА СПАДЩИНА ЗЕНОНА КУЗЕЛІ: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті розглядається питання дослідження в сучасній вітчизняній історіографії ХХІ століття проблеми етнологічних наукових здобутків Зенона Кузеля.

An article deals with a problem of research in modern domestic historiography of XXI century of ethnological achievements of the known Ukrainian scientist Zenon Kuzelya.

Зенон Францискович Кузеля (1882-1952) відомий на сьогодні як видатний український етнограф, фольклорист, мовознавець, бібліограф та історик. Важливою складовою наукового світогляду вченого були його етнологічні погляди, на формування яких вплинула участь З.Кузеля в Науковому товаристві ім. Шевченка (далі – НТШ).

Ця проблема у свій час по-різному висвітлювалася представниками різних історіографічних шкіл, але і на сьогодні вона лишається актуальною та досліджується в контексті вивчення історії української етнології. У даній статті ми зробимо спробу аналізу стану дослідження етнологічного наукового доробку З.Кузеля в сучасній вітчизняній історіографії ХХІ ст.

Починаючи з середини 1990-х рр., коли ця проблема почала активно розроблятися, в сучасній вітчизняній історіографії продовжуються з'являтися праці, що безпосередньо присвячені або торкаються етнологічних наукових здобутків вченого. Ті засади наукових пошуків, які були закладені в цей період, у майбутньому принесли свої плоди та визначили подальші шляхи дослідження наукової спадщини З.Кузеля.

Так, в 1995 р. Національна парламентська бібліотека України розпочала бібліографування творів українських письменників діаспори, до яких був включений і З.Кузеля. Спочатку було видано п'ять бібліографічних покажчиків, які після доповнення і внесення певних уточнень були видані у двох частинах як окреме видання під назвою "Українські письменники діаспори: Матеріали до бібліографічного словника". Автором біографічної довідкової статті, вміщеної у першому виданні вказаного словника у 2006 р. був Ф.Погребенник [7] (видання вийшло після смерті вченого в 2000 р.). Незважаючи на те, що ця довідка є дуже невеликою за обсягом та містить лише загальну інформацію, додатково в ній вміщено перелік праць вченого та праць про нього, що дозволяє сформувати більш повне уявлення про З.Кузеля як етнолога [7, с.166-171].

Крім того, низка досліджень з даної проблеми В.Качкана, що вийшли в 1990-х рр. не вичерпали тематику. У подальшому автор продовжив дослідження наукової спадщини вченого [8; 9]. З іншого боку, стаття В.Качкана, що вийшла в 2003 р. [8] хоча і була присвячена безпосередньо етнографічній та фольклористичній діяльності З.Кузеля, але вона фактично повторювала наукові висновки попередніх праць вченого та крім аналізу його етнографічних здобутків містила й аналіз культурологічних праць. Остання праця цього автора також була присвячена культурологічним аспектам творчості вченого та не додала нового матеріалу про етнологічну діяльність З.Кузеля в НТШ [9]. Таким чином, одним із пріоритетних напрямків дослідження В. Качканом наукової спадщини З.Кузеля було вивчення етнографічних здобутків вченого. Зокрема, автор ґрунтовно проаналізував методологічні принципи аналізу етнографічного матеріалу вченим, розглядаючи їх в контексті розвитку європейської етнологічної науки.

У 2002 р. до проблеми дослідження етнографічної наукової спадщини З.Кузеля долучився В.Погребенник, який є автором декількох статей присвячених діяльності вченого як етнографа, українознавця та фольклориста [14; 13; 12]. Аналізуючи сучасний стан розвитку сучасної етнології, автор зазначає, що "сучасній нашій етнографічній науці, безперечно, бракує ґрунтовних праць Зенона Кузеля, опертих на дійсно дослідницьку методику і солідну джерельну базу (в тому числі наукову західноєвропейську)" [14]. Піднявши тему зв'язків вченого з НТШ В.Погребенник прийшов до висновку, що "саме Кузеля був одним із тих українських вчених, що заходилися здійснювати гасло провідників НТШ про єднання України зі світом на ниві культури та її вивчення" [14, с.7].

В цілому у статтях автора акцентується увага саме на етнологічній діяльності З.Кузеля. В.Погребенник детально розглянув сферу етнографічних наукових інтересів вченого та окреслив різні грані його роботи в цю-